

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

ATSIMINIMAI

BRONIUS GENZELIS

LAISVĖJIMAS IR NOMENKLATŪRA (1988–1991)

Į TSKP įstojau būdamas studentu chruščiovinio *Atšilimo metais*. Savo apsisprendimą motyvavau taip: a) būdamas toje partijoje turėsiu platesnes galimybes savirealizacijai (tada aiškaus supratimo apie daugpartinę sistemą neturėjau); b) jos programiniuose dokumentuose buvo fiksuojamas socialinis teisingumas. Po Stalino nuvainikavimo atrodė, kad prasidėjo nauja epocha. Maskvos universitete vyko pagyvėjimas. Tada ne aš vienas su viltimi stojau į TSKP. Atrodė, kad ši partija demokratės, bus palaiapsniui reformuotas valstybinis aparatas, o tam reikia naujų žmonių. Į stojančiųjų biografijas nesigilinta, o mano buvo nekokia¹.

Po Vengrijos įvykių įkūrėm *Balticum* klubą, kurio veikloje dalyvavo keli šimtai Maskvoje besimokiusių studentų iš Lietuvos, Latvijos, Estijos. Buvau išrinktas jo valdybos nariu. Tai buvo vilčių ir didelių sukrėtimų metas. Čia susipažinau ir su socialdemokratinėmis vertybėmis, suvokiau, kad tai, kas propaguojama Sovietų Sąjungoje, tolima nuo tikrosios socialdemokratijos. Artimai susidraugavau su islandu Arnoru Hannibalssonu, tipiškos vakarietiškos socialdemokratijos atstovu, kuriam buvo lemta suvaidinti pagrindinį vaidmenį pristatant Lietuvą savo krašto politikams, siekiant Lietuvos valstybingumo pripažinimo.

Mano kambario draugas Imrė Tokač po vasaros atostogų 1956 metais nesugrįžo. Kaip vėliau sužinojau, jis įsiliejo į sukilėlių gretas ir dingo be pėdsakų. Žinojau, kad

¹ Iš 10 klasės buvau pašalintas „už antitarybinę veiklą“, o ji pasireiškė tuo, kad mes, grupė moksleivių, parašėme į Lietuvos komjaunimo CK kolektyvinį laišką, kuriame piktinomės Kaišiadorių rajono komjaunimo veikėjais. Prisistatė saugumiečiai „išaiškino“, kad kolektyvinių laiškų rašymas yra valstybinis nusikaltimas. Vėliau sužinojau, kad jeigu nebūtų numiręs „tautų vadas“, už šį vaikišką laišką būtų tekę skaudžiau nukentėti.

Vengrijos nacionaliniam judėjimui vadovavo kai kurie Vengrijos komunistai (sukilimui pralaimėjus, jie buvo sušaudyti). Nepaisant to, tikėjau šalies demokratizacija, maniau, kad valstybės likimas nemažai priklauso nuo to, kokie žmonės yra komunistų partijos nariai. N. Chruščiovo reformos draudė KGB sekėti TSKP narius be atitinkamo partijos komiteto sekretoriaus sankcijos, vadinas, jie įgaudavo tam tikrą imunitetą, reikalauta viešo partijos nario, taip pat ir už politinius prasižengimus, svarstymo. Susilpnėjo kai kurie „demokratinio centralizmo“ principai, kurie, nuvertus N. Chruščiovą, buvo atkurti. Vėl visų lygių partinių komitetų ir jų vadovų rinkimai tapo paprasčiausia fikcija. Net neapmokamo vietinės organizacijos sekretoriaus kandidatūrą iš anksto aptardavo rajono LKP komiteto biuras, kurio nariu dažniausiai būdavo ir kagėbistas, tik po to kandidatūrą teikdavo susirinkimui. Nors buvo įprasta klausti, ar yra kitų pasiūlymų, išgirdus teigiamą atsakymą, pasiūlytasis ir siūlantysis vėliau sulaukdavo nemažai nemalonumų. Dėl to nebūdavo nenumatytų pasiūlymų.

Partiniai komitetai apie savo egzistavimą nariams primindavo kam nors prasižengus. Eiliniai partiečiai gyveno savo gyvenimą, vadovai savo. Jų keliai tarpusavyje retai kirsdavosi. Bendradarbiai nelabai domėjosi, kas priklauso TSKP, kas ne. Tačiau atėjo gorbačiovinė „pertvarka“. Komunistų partija jau buvo virtusi beforme mase (joje būrėsi įvairių pažiūrų ir be jų asmenys). Jos nariai gyveno tokį pat gyvenimą kaip ir visi Lietuvos gyventojai. Prasidėjus šalies demokratizacijos procesams, jie dalyvaudavo įvairiuose neformaliuose klubuose. Savo narių veiklos TSKP aparatas jau nepajėgė kontroliuoti. Vis dėlto nomenklatūrinis partinis aparatas desperatiškai priešinosi naujovėms.

1988 m. birželio 4 d., tai yra kitą dieną po Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimo, buvau skubiai iškviestas pas universiteto prorektorius Bronių Sudavičių. Pravėręs jo kabineto duris, išvydau universiteto partkomo sekretorių Guobį. Vietoje pasisveikinimo išgirdau klaišką riksmą: „gėda padarei universitetui, ar įsivaizduoji tolesnį savo darbą jame...“ Man nieko kito nebeliko, kaip apsisukti ir išeiti, iš kur atėjau...

Kaip vėliau sužinojau, tą pačią dieną posėdžiavo ir LKP CK biuras. Svarstė, ką daryti su Sąjūdžio iniciatyvine grupe, kurios vos ne pusė buvo ne tik TSKP nariai, bet žinomi mokslo ir kultūros veikėjai. Savarankiškai griebtis sankcijų prieš apsiskelbusius gorbačiovinės „pertvarkos“ rėmėjus buvo pernelyg rizikinga. Neoficialiais šaltiniais, LKP CK biuras 9 balsais prieš 2 prašė savo šeiminkų Maskvoje leisti sulaikyti Iniciatyvinės grupės narius². Atrodo, sankcijoms nepritarė tik Vladislavas Mikučiauskas ir Lionginas Šepetys.

² Šią versiją man ir J. Minkevičiui išdėstė ir TSKP CK sekretorius I. Frolovas, kai mudu buvome 1988 m. rugpjūčio 21–27 d. XVIII Pasauliniame filosofų kongrese Braitone (Anglija). I. Frolovas buvo mūsų delegacijos vadovas.

M. Gorbačiovas, gavęs tokį kreipimąsi, atsiuntė savo emisarus į Lietuvą, kurie susitiko ir su Inicijatyvinės grupės nariais. Susitikęs su Sąjūdžio iniciatyvinė grupe, TSKP CK organizacinio skyriaus vedėjo pavaduotojas Vladimiras Babičevas pareiškė, esą jam apie mus LKP CK prišnekėta negerų dalykų, o jūs, pasirodo, esat visai normalūs žmonės. Tik kvietė nepasiduoti ekstremistų įtakai. Santykiai su LKP CK ir toliau liko įtempti. Mumis ir toliau domėjosi TSKP CK, jos reformistinis sparnas mus įsivaizdavo savo sąjungininkais kovoję su stagnatoriais.

Po rugsėjo 28 d. susidorojimo su mitingu, kurį sukvietė Lietuvos Laisvės Lyga antrojo slaptojo Molotovo-Ribentropo pakto protokolo pasirašymo datai pažymėti, Lietuvoje situacija darėsi nevaldoma. Į Lietuvą vėl atvyko vizituotojai iš Maskvos. Jiems ir šį kartą vadovavo V. Babičevas. Jie suprato, kad be Sąjūdžio paramos demokratiniu keliu pribrendusios problemos sunkiai išsprendžiamos. Maskvos emisarai panoro susitikti su Sąjūdyje dalyvaujančiais TSKP nariais. Inicijatyvinė grupė į šį susitikimą delegavo mane, Romualdą Ozolą, Kazimierą Prunskienę ir Arūną Žebriūną. Mes pareiškėme, kad kol nebus nubauti susidorojimo su mitingo dalyviais kaltininkai, niekas nepajėgs normalizuoti padėties. Maskvos atstovai paklausė, ką mes siūlytume vietoje Rimvydo Songailos. Pateikėm Juro Požėlos ir Algirdo Brazausko kandidatūras. Motyvai? Mokslų akademijoje veikė ekonominių reformų seminaras, rengtas naujos Konstitucijos projektas. Čia įsikūrė Sąjūdis. Mokslų akademijos prezidentas jų veiklai netrukdė.

Su A. Brazausku mokėmės toje pačioje Kaišiadorių vidurinėje mokykloje, tik jis buvo trimis klasėmis vyresnis, todėl buvau tik tolimas pažįstamas. Jokių kontaktų iki Sąjūdžio gimimo nepalaikiau. Žinojau, kad iš Kaišiadorių yra kilęs toks veikėjas ir tiek. Kokių nors neigiamų atsiliepimų negirdėjau. Gražina Martinaitienė dirbo drauge su A. Brazausko dukra Laima. Gražina kelis kartus neoficialioje aplinkoje buvo susitikusi su A. Brazausku, dėstė jam paminklosaugininkų bėdas. A. Brazauskas įdėmiai išklauso. Be jų neturėjom ką siūlyti, nes pagal to meto papročius LKP CK Pirmuoju sekretoriumi galėjo tapti tik nomenklatūroje išaukęs žmogus. Tai žinodami žaidėme pagal jų taisykles.

Pirmą kartą tos imperijos istorijoje Maskvos emisarai atsiklausė žmonių nuomonės apie savo vadovus, pirmą kartą, reikalaujant plačiosioms masėms, buvo nušalinti jų vietininkai. Anksčiau asmenims, pageidavusiems pakeisti Maskvos statytinius, būtų grėsęs įkalinimas 25 metams. Dabar viskas praėjo be pasekmių. Nors A. Brazausko ir V. Beriozovo kandidatūroms pritarė pats M. Gorbačiovas, visgi šis veiksmas leido manyti, kad naujoje situacijoje galima veikti ir Maskvą.

Lietuvos komunistų partija – tai TSKP padalinys (taip buvo ir užfiksuota TSKP įstatuose), veikiantis *TSKP sričių teisėmis*, iš kurio reikalauta besąlygiško paklusnumo. Sąjūdžio veiklos pirminėje stadijoje nebuvo takoskyros ir konfrontacijos tarp komunistų partijos narių ir nepartinių sąjūdiečių, bet nuo pirmųjų Sąjūdžio įsisteigimo

dienų susipriešinta su tos partijos Lietuvos skyriaus vadovybe, kuri iš pradžių bandė paveikti sąjūdiečius vien grasinimais, o vėliau mėgino skaldyti. Ne kartą buvau kviečiamas susitikti su LKP CK funkcionieriais. Laikiausi tvirtos nuostatos: jokių asmeninių kontaktų; jeigu pageidaujate, galite susitikti su Sąjūdžio iniciatyvine grupe arba jos deleguotais asmenimis. Tuo pat metu Sąjūdžio idėjos smelkėsi į komunistų partijos gretas. LKP CK veikėjai pasimetė: juk demokratėjimo procesas prasidėjo Maskvos viršūnėse, kaip savo laiku Vengrijoje ar Čekoslovakijoje. Juolab, kai sąjūdiečiai pasiskelbė M. Gorbačiovo reformų rėmėjais.

1988 m. spalio 10 d. Vilniaus miesto Lenino rajono LKP komitete įsisteigė Sąjūdžio rėmimo grupė (pirmininkas Arvydas Domanskis). Į ją pradėjo orientuotis Vilniaus kūrybinių sąjungų, mokslo įstaigų, kai kurių stambių lietuviškų įmonių komunistai. M. Gorbačioviui kritiškai įvertinus išankstinius renkamų asmenų kandidatūrų derinimus, per 1988 m. rudenį vykstančius ataskaitinius-rinkiminiuos partinius susirinkimus nemažai organizacijų sekretoriais, komitetų nariais buvo išrinkti sąjūdininkai arba jiems artimi žmonės. LKP Lenino rajono komitetas palaipsniui tapo kitaminčių judėjimo centru.

Mano požiūris į A. Brazauską kito nuo pozityvaus iki negatyvaus. Tai nulėmė naujai sukaupta informacija apie jo ankstesnę veiklą bei tos veiklos analizė, skatinusi susimąstyti, kodėl A. Brazauskas tuos pačius įvykius skirtingai interpretuoja, sakysim, aprašydamas pirmąjį savo konfliktą su Sąjūdžio vadovybe. Konflikto priežastys – mūsų santykiai su estais, tai yra paties A. Brazausko ir jo aplinkos elgesys 1988 m. lapkričio 18 d. LTSR Aukščiausios Tarybos sesijoje.

1993 m. jis prisimena: „Prieš kelias iki sesijos dienas reikalavo priimti įstatymą, skelbiantį Lietuvos įstatymų viršenybę, tokį, kokį prieš kelias dienas priėmė estai. Išvakarėse aš priėmiau Marju Lauristin, vieną iš Estijos Liaudies fronto lyderių, ji man atvežė Estijos medžiagą“³ (pastarajam leidiniui A. Brazausko paprašytas parašiau įvadinį žodį), o 2004 m. jis jau rašo: V. Landsbergis, „prašydamas žodžio sakė, kad norėtų savo kalboje tik supažindinti su Estijos nutarimais, gal išreikšti solidarumą su jais. Tik tiek. Bet čia pat išryškėjo jo klasta. Išėjęs į tribūną kalbą jis pasuko kita linkme: apeliuodamas į žmonių jausmus mums priminti siūlė estišką variantą“⁴.

Deja, deja, šiuos įvykius puikiai prisimenu, nes buvau jų dalyvis. Leisiu save pacituoti iš anksčiau skelbtų savo publikacijų: „Šiandien keistokai atrodo TSRS Konstitucija, kurios vienas straipsnis logiškai prieštarauja kitam. Pavyzdžiui, viename pasakyta, kad kiekviena sąjunginė respublika yra suvereni valstybė ir kad ji turinti teisę išstoti iš TSRS, o kitame teigiama, esą žemė, vanduo, žemės gelmės, šelfas, oro erdvė yra be išimties TSRS nuosavybė. Vadinasi, suvereni respublika nedisponuoja savąja terito-

³ А. Б р а з а у с к а с, *Развод по-литовски*, Вильнюс, 1993, с. 31.

⁴ А. Б р а з а у с к а с, *Apsisprendimas (1988–1991)*, Vilnius, 2004, p. 113.

rija ir ji gali išstoti iš TSRS be vandens, žemės, oro erdvės, kitais žodžiais, be teritorijos. Estai atkreipė dėmesį į tokį šio straipsnio absurdiškumą. Todėl, jų nuomone, respublikos teritorijoje turi galioti tie įstatymai, kurie neprieštaruoja jos įstatymams, arba jei jie suteikė viršenybę TSRS įstatymams. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas pasmerkė tokį Estijos žingsnį ir reikalavo jo atsisakyti. Priešingu atveju grasino imtis sankcijų⁵.

Estijos Liaudies fronto vadovybė kreipėsi į Sąjūdžio vadovybę, o Estijos Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininkas Arnoldas Riuitelis – į Lietuvos Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininką V. Astrauską, Estijos komunistų partijos CK pirmasis sekretorius Vaino Vialjas į A. Brazauską, prašydami palaikymo. „Sąjūdžio Seimo taryba vienbalsiai palaikė estus. Sąjūdžio nuomonę tarybos pavedimu tuometiniams Lietuvos vadovams V. Astrauskui, A. Brazauskui ir L. Šepečiui perdavėm (aš, R. Ozolas ir A. Nasvytis). Svarstymo metu Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos posėdžio salėje buvo Sąjūdžio Seimo tarybos nariai. Atrodė, kad visi niuansai iš anksto aptarti.

Prie Aukščiausios Tarybos rūmų susirinko tūkstančiai žmonių. Jie solidarizavosi su estais. Ir staiga mūsų oficialių respublikos vadovų elgesys pakito: palaikymo rezoliucija net nebuvo pateikta balsavimui, o posėdis uždarytas. Sąjūdžio vadovybė buvo ištikta šoko. Tas pats atsitiko ir su susirinkusiais prie Aukščiausios Tarybos. Neigiama žmonių reakcija buvo pagrįsta ir suprantama. Taip buvo įvartytas pleištas tarp mūsų ir estų, tarp Sąjūdžio ir LKP. Šiam veiksmui ir šiandien nerandu įtikinamo paaiškinimo⁶. Kažkodėl A. Brazauskas anksčiau neneigė tų pastebėjimų.

1988 m. spalio mėn. įvyko pokyčiai mano partinėje karjeroje. Aloyzo Sakalo, Dobilo Kirvelio ir kitų universiteto sąjūdininkų iniciatyva, pasinaudojant nauja nuostata, kad partiniuose susirinkimuose stebėtojų teisėmis (taip M. Gorbačiovas tikėjosi suartinti komunistus ir nepartinius) gali dalyvauti ir ne TSPK nariai (reikia įsiklausyti į liaudies balsą), suorganizavo „perversmą“ universiteto komunistų partinėje organizacijoje. Nieko nežinojau apie universiteto Sąjūdžio tarybos sprendimą siūlyti mane universiteto partinio komiteto sekretoriumi. Tai buvo stambiausia lietuviška organizacija, jungusi apie tūkstantį narių. Apie tokį sumanymą man susirinkimo metu pranešė A. Sakalas. Susirinkimo metu paklaustas ar sutinku, atsakiau: „su sąlyga, jei universiteto komunistai palaikys idėją sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą“. Buvo pritarta, ir tapau sekretoriumi. Visi partinio komiteto nariais taip pat buvo išrinkti sąjūdininkai⁷. Mano pavaduotoju tapo Povilas Gylys, tiksliau, faktišku sekretoriumi, nes aš buvau užsiėmęs Sąjūdžio reikalais, be to, išrinkus mane TSRS Aukščiausios Tarybos nariu, didelę laiką

⁵ B. G e n z e l i s, *Sąjūdis: priešistorė ir istorija*, Vilnius, 1999, p. 86.

⁶ Ten pat, p. 87.

⁷ A. Brazauskas klaidingai informavo skaitytoją, esą aš buvau sekretoriumi, kai pasiūliau R. Songailai atsistatydinti (žr.: A. B r a z a u s k a s, *Apsisprendimas (1988–1991)*, p. 57).

dalį leidau Maskvoje. Tai buvo LKP CK veikėjų pralaimėjimas, nes iš universiteto sienų erozija persimetė į kitas aukštąsias mokyklas ir mokslo įstaigas. Bruzdėjo ir kūrybinės organizacijos, kurių jau nepajėgė suvaldyti LKP CK funkcionieriai.

Išrinktas sekretoriumi atsisakiau partinio komiteto sekretoriaus atlyginimo, kuris buvo beveik toks pat kaip rektorius. Vadovavausi tokiais motyvais: partija yra visuomeninė organizacija, todėl jos vadovai aukštojoje mokykloje turi dirbti įprastą darbą, o partinei veiklai skirti laisvalaikį; antra, etatinis sekretorius patenka į nomenklatūrą. Po manęs panašiai pasiūlė ir kiti sąjūdininkai, išrinkti aukštųjų mokyklų partinių komitetų sekretoriais. Susisiekiu su visų aukštųjų mokyklų partinių komitetų vadovais ir pasiūliu jiems susitikti. Susitikome Vilniaus universitete ir sutarėme dėl bendros veiklos, tai yra siekti tiek LKP, tiek šalies demokratizavimo, manydami, kad pirmas žingsnis ta kryptimi būtų neeilinio LKP suvažiavimo sušaukimas (tada apie atsiskyrimą nuo TSKP dar nediskutavome), manėme, jog reikia veikti esamų įstatymų rėmuose. Be to, užmezgiau kontaktus su susivienijimo „Sigma“ komunistais, kurių taip pat buvo apie tūkstantis. Jo komiteto sekretorius Algirdas Karalius be išlygų palaikė sąjūdietiškas idėjas. Per jį mezgėsi kontaktai su darbininkija, profsajungomis, kurios pradėjo justti savo vertę. Taip neeilinio suvažiavimo sušaukimo idėja smelkėsi į visas struktūras.

Beje, viešai neeilinio LKP suvažiavimo idėją iškelė komunistų partijai nepriklausantis Artūras Skučas⁸. Tačiau LKP CK vadovai apie neeilinį suvažiavimą nė girdėti nenorėjo. Logiškai maštant, A. Brazauskas turėjo pritarti tam sumanymui ir taip sustiprinti savo pozicijas LKP CK. Deja, partiniai funkcionieriai nuolat grasino sankcijomis tiems, kurie pritarė suvažiavimo idėjai.

Nepaisant priešpriešos, sąjūdietiškos idėjos skverbėsi į visas partines struktūras. Prasidėjo judėjimas už LKP demokratizavimą. Tikėta, kad A. Brazauskas gali tapti nuosekliu reformatoriumi, o jo elgesys Lietuvos Aukščiausioje Taryboje paaiškinamas laikina Maskvos baime, manyta, kad jo veiksmus varžo konservatyvioji CK dauguma, todėl reikia ją pakeisti, tai gali padaryti tik demokratiškai išrinktas naujas CK. M. Gorbačiovo veiksmai skatino tikėti jo gerais norais. Deja, Lietuvos TSKP padalinio vadovai siekė išlaikyti esamą padėtį. Tai pademonstravo 1988 m. gruodžio 2 d. įvykusi LKP Vilniaus miesto konferencija. LKP Lenino rajono komiteto Sąjūdžio rėmimo grupė siekė, kad naujieji vietinių organizacijų vadovai patektų į LKP Vilniaus miesto komiteto biurą, kad būtų pakeistas miesto komiteto sekretorius ideologijai. A. Brazauskas dėjo visas pastangas, kad taip neatsitiktų. Jis atsiribojo nuo tų, kurie jam padėjo tapti LKP CK vadovu.

⁸ Jis rašė: „Atsižvelgiant į tą faktą, kad vis dėlto mūsų gyvenimui vadovaus Partijos „lyderiai“, kol bus valdžia atiduota taryboms, ar nevertėtų surengti neeilinį Partijos suvažiavimą, kurio dėka atsikratytume nuo tokių veikėjų, kurie nesugeba žengti koja kojon su gyvenimu, kurie nesugebėjo surengti demokratiškų rinkimų (ar nenorėjo) į XIX partijos suvažiavimą“. Žr.: A. S k u č a s, Ar turime kitą alternatyvą?, *Sąjūdžio žinios*, 1988 07 04.

Sajūdžiui laimėjus rinkimus į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, LKP CK vadovai vengė tiesioginės konfrontacijos su Sajūdžio vadovybe. Pradėjo veikti išcentrinės jėgos, kaskart vis gausėjo reikalavimų sušaukti neeilinį LKP suvažiavimą. Šie reikalavimai persimetė ir į rajonus. Susvyravo nomenklatūra. Vienus apėmė baimė dėl savo ateities, kiti siekė prisitaikyti ir taip išlaikyti savo privilegijas, tretį nuoširdžiai troško politinių ir ekonominių permainų. Kai TSKP partinė komisija mane, J. Gagilienę, R. Ozolą pasiūlė pašalinti už skaldytojišką veiklą iš TSKP narių, A. Brazauskas nereagavo, tiksliau, nesiėmė jokių sankcijų. TSKP istorijoje – tai precedento neturintis atvejis (pažeistas „demokratinio centralizmo“ principas). Pašalinus mus įvykiai būtų pakrypę kiek kita vaga. Nebūdami TSKP nariai, negalėtume organizuoti neeilinio TSKP suvažiavimo, greičiausiai jis būtų neįvykęs. Galbūt kitaip būtų susiklostęs LKP–LDDP ir su ja artimai susijusių žmonių likimas. Kas gali žinoti?

Pradžioje viešai nekalbėta apie galutinį tikslą – atsiskirti nuo TSKP. Formuluota taip: kadangi dabartinė LKP CK vadovybė nepajėgi dirbti naujomis sąlygomis, būtina ją pakeisti. Be abejo, mūsų nuotaikas žinojo KGB. Manau, jie įspėjo A. Brazauską. Lietuvos skyriaus komunistų padalinyje vyko diferenciacija. Galop jame išsikristalizavo trys pagrindinės kryptys: imperininkų, nesuvokiančių savęs be motinos Rusijos; taikliu Vytauto Radžvilo apibūdinimu, „A. Brazausko vadovaujamos „pelkės“ ir Sajūdžio nuostatas gynusius nepriklausomybininkus-reformatorius“⁹. Palaipsniui reformatorių reikalavimai radikalėjo: iškilo ir LKP atskyrimo nuo TSKP idėja, siekta atsisakyti TSRS ir LTSR konstitucijų 6 ir 7 straipsnių, skelbiančių, kad valstybei vadovauja TSKP ir įtvirtinusių vienpartinę sistemą. Žinant, kad LKP neturėjo jokių savarankiškumo požymių – ji buvo paprastas imperijos valdymo smagratis. Žodžiu, šią struktūrą reikėjo išardyti iki nepriklausomybės paskelbimo.

Savarankiškumo idėja iš inteligentijos kolektyvų persimetė į darbininkiškus, valstietiškus. Visur virė karštos diskusijos dėl LKP ateities, jos programos. Šie klausimai aptarinėti ir Sajūdžio struktūrose, kuriose būrėsi komunistai-reformatoriai. Diskusijose aktyviai dalyvavo TSRS liaudies deputatai. Tai teikė legalumo. Naujos programos ir įstatų projektus rengė LKP Vilniaus miesto Lenino rajono Sajūdžio grupė, Mokslų akademijos ir kūrybinių sąjungų komunistai. Šių institucijų pastangomis 1989 m. gegužės 30 d. buvo sukvietas pasitarimas, kuriame buvo aptarti LKP būklės klausimai, dar kartą pareikalauta sukviešti suvažiavimą. LKP CK vadovai delsė, nors sutiko, kad spaudoje tais klausimais būtų diskutuojama. Tačiau vežimas iš vietos nepajudėjo.

TSKP įstatuose buvo straipsnis, pagal kurį, jei kurios organizacijos vadovai nesuakiečia suvažiavimo (ar konferencijos), tai padaryti gali trečdalis tos organizacijos

⁹ V. R a d ž v i l a s, Partijų ir pilietinės visuomenės santykiai Lietuvoje, *Baltijos kelias*, 2005 05 29, p. 3.

narių, o jų sudarytas organas perima šiuo atveju LKP CK teises suvažiavimo sušaukimo klausimu. Minėtais straipsniais per visą imperijos egzistencijos laikotarpį niekas nebuvo pasinaudojęs.

1989 m. rugsėjo 13 d. Lietuvos mokslų akademijos salėje, toje pačioje, kurioje buvo išrinkta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, susirinko apie 400 LKP atstovų iš įvairių Lietuvos vietovių ir išrinko Koordinacinę tarybą iš septyniolikos žmonių (pirmininku tapau aš, o pavaduotoju – A. Domanskis), kuriai pavedė rengti neeilinį XX LKP suvažiavimą. Žaibiškai tokios tarybos įsikūrė visuose Lietuvos miestuose ir rajonuose (priminė Sąjūdžio struktūrų kūrimąsi). A. Brazauskui ir jo aplinkai tapo aišku, kad išvengti suvažiavimo nepavyks. Tada LKP CK pritarė suvažiavimo sušaukimui. Prasidėjo pasirengimas suvažiavimui. Tam buvo pajungtos visos Sąjūdžio struktūros.

Ir šiame laikotarpyje Lietuvos komunistų vadovai slapukavo. Artėjo pirmojo viešo Molotovo-Ribentropo pakto minėjimo metinės. Su latviais ir estais sutarėm susikabinti rankomis nuo Vilniaus iki Talino. Baltijos kelio akcijoje dalyvavo Estijos ir Latvijos vadovai. Su savo rinkėjais Baltijos kelyje stovėjo liaudies deputatai, bet jame nebuvo nei A. Brazausko, nei V. Beriozovo, nei V. Sakalausko ir kitų LTSR vadovų. Ir šį kartą jie įrodė, jog yra nepatikimi partneriai. Tačiau derybos dėl neeilinio LKP XX suvažiavimo nenutrūko.

Nuolat susitikinėjau su A. Domanskiu ir kitais Koordinacinės tarybos nariais: A. Brazausku, V. Beriozovu, tačiau iki paskutinės dienos nebuvo aiškios jų pozicijos. Nuo jų priklausė, kur pasuks dauguma. A. Domanskio organizacinė grupė suvažiavimo išvakarėse suskaičiavo, kad tarp delegatų visiško LKP atsiskyrimo nuo TSKP šalininkų – 47%. V. Radžvilo vaizdžiu posakiu, „balos“ – 41%, ir daugiau kaip 12% priešišku Lietuvos valstybingumo atkūrimui. Manau, kad ir jie tuos procentus skaičiavo. Kitas ne mažiau svarbus klausimas – Lietuvos TSR Konstitucijos išvalymas nuo straipsnių, įteisinančių komunistų valstybės valdymą, nes jei jie liktų nors kokia grupelė asmenų, pasivadavusių Lietuvos komunistų partija, galėtų išorinių jėgų padedama pretenduoti į „teisėtą“ valstybės valdymą. Šie klausimai aptarinėti ir Koordinacinėje Taryboje, ir Sąjūdžio Seimo taryboje, TSRS liaudies deputatų atstovaujančių Lietuvai, susirinkimuose.

Pagaliau A. Brazauskas sutiko, kad tokios LTSR konstitucinės pataisos būtų įtrauktos į Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos sesijos darbotvarkę. Tame posėdyje pasisakiau ir aš. 1989 m. gruodžio 7 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nusprendė išbraukti iš Lietuvos TSR Konstitucijos 6 ir 7 straipsnius. Lengviau atsikvėpėme, nes dauguma Aukščiausios Tarybos deputatų priklausė A. Brazausko „balai“. Taip aneksuota Lietuva tapo daugpartine valstybe.

Artėjo LKP neeilinis suvažiavimas. Jo išvakarėse, 1989 m. gruodžio 19 d., tuometiniuose Politinio švietimo namuose susirinko apie pusė tūkstančio suvažiavimo delegatų. Jie tvirtai apsisprendė pareikšti A. Brazauskui, jeigu jis nepritars atsiskyrimo nuo

TSKP idėjai, – kad paliks suvažiavimą ir steigs naują partiją. A. Brazauskas apsisprendė būti su nepriklausomybininkais, tik jis norėjo CK išsaugoti V. Sakalauską ir kai kuriuos kitus funkcionierius. Mes tvirtai pareiškėme „Ne!“. Neprieštaravome, kad kiti jo siūlomi asmenys kandidatuotų į CK. Pritarėme jo pasirinktoms CK sekretorių kandidatūroms. Dėl kitų dalykų nesitarėme, manėm, kad LKP CK biuras bus renkamas pagal sąjūdietiškas tradicijas – be jokių išankstinių numatymų (į LKP CK pateko tie, kurie surinko daugiau negu pusę visų suvažiavimo delegatų balsų).

Kai A. Brazauskas pirmame atsikūrusios LKP CK posėdyje pasiūlė kandidatus į LKP CK biurą, iš netikėtumo aiktelėjom: nė vieno Koordinacinės tarybos atstovo, nė vieno sąjūdininko. Salėje kilo šurmulyš. Pajutęs įtampą, A. Brazauskas atlyžo, atsiėmė savo pasiūlymą ir buvo išrinktas LKP CK biuras, siūlant į jį vietoje (į biurą pateko nemažai sąjūdiečių). Tada manėme, kad A. Brazauskas taip pasielgė pagal seną įprotį arba norėjo Maskvai pademonstruoti, jog nepajėgus norima vaga pakreipti įvykius. Dabartinė informacija verčia manyti kitaip.

Pasirodo, A. Brazauskas siaurame rate iš anksto buvo aptaręs biuro narių kandidatus. Tai pripažįsta ir J. Paleckis¹⁰, dalyvavęs tame aptarime. Žinant dabartinę A. Brazausko LSDP vadovavimo praktiką, tai yra, kai visi sprendimai priimami Prezidiume, o partijos tarybai belieka reprezentatyvios funkcijos, ir žinant, ką dabar veikia A. Brazausko siūlyti kandidatai į LKP CK biuro narius, peršasi mintis, kad jis siekė, jog LKP atsiskyrimas nuo TSKP liktų formalus gestas. Be abejonės, jeigu A. Brazauskas paskutiniu momentu viešai nebūtų pritaręs LKP atsiskyrimui nuo TSKP, jį būtų palaikiusi didelė dalis TSKP narių. Tada imperininkai turėtų gerokai platesnę negu M. Burokevičius kolaborantų bazę, kas ap sunkintų mūsų kelią į nepriklausomybę. Dalis sąjūdininkų ir Koordinacinės Tarybos narių manė, jog po suvažiavimo būtina paleisti LKP arba perimti jos vadovavimą LKP. Kadangi neparėmiau nė vienos įvardytos idėjos, buvau dalies sąjūdiečių kritikuotas. Ir dabar manau, kad elgiausi apgalvotai, nes jeigu A. Brazauskas būtų nušalintas nuo vadovavimo LKP, jo šalininkai, nesijausdami saugūs, galėtų papildyti imperininkų gretas. Be to, A. Brazauskas suvažiavime gavo daugiausia balsų. Nepriklausomybės atgavimo kelyje reikėjo ieškoti to, kas jungia, o ne skiria žmones (negalėjome vadovautis stalinine nuostata: kas ne su mumis, tas prieš mus).

Nemaniau, kad galima išsivaduoti iš priespaudos dauginant priešų skaičių. Visuotinė konfrontacija su visais TSKP nariais negalėjo duoti pozityvių rezultatų. Joje buvo nemažai padorių žmonių. Neanalizuosiu, kodėl jie ten atsідūrė (niekas nieko prievarta nevarė į TSKP, kaip dabar kai kas skleidžia tokius mitus, dar daugiau – po Čekoslovakijos įvykių priėmimas buvo ribojamas, ypač inteligentijos). Negalime ignoruoti ir M. Gorbačiovo reformų, kurios pažadino visas išcentrines imperijos jėgas. Kitaip su mumis būtų atsitikę tai, kas atsitiko 1956 m. Vengrijoje ir 1968 m. Čekoslovakijoje,

¹⁰ J. P a l e c k i s, Neeilinis, įsimintinas, lemtingas, *Lemties posūkis*, Vilnius, 1999, p. 69.

juolab kad tos šalys buvo nominaliai nepriklausomos. Tad laukti paramos iš šalies būtų beprasmiška. Balansavimas tarp įvairių politinių jėgų buvo neišvengiamas. Be abejonės, radikalių politinių grupuočių buvimas buvo pozityvus. Jos priimdavo dalį smūgių, kurios kitu metu tektų Sąjūdžiui. Tokioje situacijoje A. Brazauskas buvo tarsi jungiklis tarp prosovietinių jėgų ir nepriklausomybės šalininkų. Jam netrūko populiarumo. Tai nulėmė ir jo ūkinė veikla. Apie A. Brazauską būrėsi daugiausia konformistiniai elementai (dalies jų sąžinė buvo nešvari), kurie, nežinodami, kuo visa tai baigsis, šalinosi nuo atviros konfrontacijos su nepriklausomybės siekėjais.

Po Kovo 11-osios artimai bendravau su A. Brazausku. Pasitikėjau juo, kadangi nebuvo susijęs su represinėmis struktūromis, iš esmės buvo gamybininkas, maniau, kad jis bus naudingas atgimstančiai Lietuvai. Vėlesnė patirtis parodė, kad aš, kaip ir kiti sąjūdininkai, buvome reikalingi kaip skydas, kad vėliau nomenklatūra galėtų įsitvirtinti valdžioje.

Iki šios dienos man neaišku, kur destruktijos jėgos veikė su A. Brazausko pritariamu, kur be jo žinios. Pavyzdžiui, išrinkus V. Landsbergį Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Pirmininku, prasidėjo parašų rinkimas, kad juo taptų A. Brazauskas, arba būtų įvesta Lietuvoje Prezidento institucija, o juo, suprantama, būtų A. Brazauskas. Tokia parašų rinkimo akcija galėjo destabilizuoti jauną valstybę. Tuo metu buvau V. Landsbergio politinis oponentas, nepritariau daugeliui jo veiksmų, bet tai kitas klausimas. Buvau tikras, kad atkuriant valstybę reikia bendro sutarimo. LKP CK biuro posėdyje paklausiau A. Brazausko, kaip tai suprasti. Išgirdau: *tokia liaudies iniciatyva, su kuria nieko bendro neturiu*. Jis sutiko, kad toje kritinėje situacijoje panašūs veiksmai naudingi Lietuvos valstybingumo priešams. Nepasakyčiau, kad mane palaikė visi biuro nariai, tačiau dauguma buvo mano pusėje ir biuras pasiūlė A. Brazauskui viešai atsiriboti nuo tokių savo gerbėjų. Tą jis ir padarė.

Iki šiol nenutyla debatai: ar galima buvo eliminuoti A. Brazauską iš Lietuvos politinio gyvenimo? Manau, kad taip. Vargu ar be Sąjūdžio paramos jis būtų išrinktas TSRS liaudies deputatu. Tai prisipažįsta ir jis pats¹¹. Po 1991 m. rugpjūčio 19 d. pučo, nutraukus LKP / TSKP veiklą, Lietuvos Aukščiausioje Taryboje buvo diskutuojama, ar neuždraudus ir LDDP, nes įtarta, kad A. Brazauskas palaikė ryšius su M. Burokevičium. Neturiu argumentų paneigti ar patvirtinti šią versiją. Tada tikėjau, kad A. Brazauskas nekaltas. Dabar ir man kyla tam tikrų abejonų. Jos kildavo ir Aukščiausioje Taryboje. Bandydamas jas išsklaidyti, ne kartą A. Brazausko prašymu buvau susitikęs su V. Landsbergiu.

Nors mano santykiai su tuometine pozicija buvo įtempti, pagrindinė to priežastis – mano atsisakymas atsiriboti nuo LKP-LDDP. Išvykdamas į užsienį (Vokietiją, Lenkiją) veikiau išvien su pozicija. To neneigė ir V. Landsbergis bei jo aplinka. Reikėjo veikti

¹¹ A. B r a z a u s k a s, *Lietuviškos skyrybos*, Vilnius, 1992, p. 44–45.

apdairiai. Po 1991 m. sausio 13 d. įvykių spaudimas Maskvai didėjo. Islandijos iniciatyva buvo sudaryta Europos Parlamento Asamblėjos komisija. Jos išvados buvo svarstomos 1991 m. birželio 27 d. Helsinkyje Europos Parlamento tarpparlamentinės Asamblėjos posėdyje, į kurį buvo pakviestos ir visų Baltijos šalių delegacijos. Lietuvos delegacijoje buvau ir aš. Opozicijos vardu pasakiau kalbą. Delegacijos vadovas V. Landsbergis, grįžęs į Lietuvą, Respublikos Aukščiausioje Taryboje liepos 2 d. sesijoje taip ją vertino: „Gerbiamas deputatas B. Genzelis taip pat ten kalbėjo kaip opozicijos atstovas Lietuvos parlamente. Aš turiu pasakyti, kad kalbėjo labai gražiai ir solidžiai, pabrėždamas bendrą strateginį tikslą, kur pozicija ir opozicija vieningos, ir paminėdamas taip pat taktinius skirtumus, kur mes diskutuojame“.

Prasidėjus mūsų pripažinimo vajui, mes buvom pakviesti dalyvauti Europos Tarybos parlamentinėje Asamblėjoje. Lietuvai buvo skirtos keturios vietos, joje turėjo būti ir opozicijos atstovas. Asamblėjos nariai turėjo būti išrinkti Aukščiausioje Taryboje. Nebuvo aiškumo, kas juos turi pasiūlyti. A. Brazauskas buvo LDDP frakcijos seniūnas. Frakcija pasiūlė savo lyderį. Daugelis deputatų siekė apriboti A. Brazausko įtaką, nes juo nepasitikėjo. Zita Šličytė pasiūlė mane. Ji argumentavo tuo, kad aš turiu pakankamai įgūdžių bendraujant su užsieniečiais ir visada nuosekliai ginu Lietuvos nepriklausomybę, ko ji negalinti pasakyti apie A. Brazauską. Balsavimo rezultatus nesunku buvo prognozuoti. Nors frakcija man nedarė spaudimo, aš atsiėmiau savo kandidatūrą ir pasiūliau paremti A. Brazauską, nes norėjau stiprinti jo kaip lyderio pozicijas.

Skaitau M. Gorbačiovo memuarus: „Gegužės 4 d. I. Frolovas, – rašo M. Gorbačiovas, – man papasakojo apie pokalbį su žymiu Vilniaus universiteto mokslininku, atvykusiui į Maskvą LKP CK ir Landsbergio nurodymu. Lietuvos vadovai esą pasirenkę dialogui su centro atstovais, turėdami mintyje, jog Lietuvos Aukščiausios Tarybos paskovo 11-osios priimti nutarimai gali būti svarstymo ir pristabdymo objektas. Sąjunga Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją galinti traktuoti kaip iš esmės simbolinį aktą. Lietuva neprieštaraujanti tokio šio akto interpretacijai, kurioje būtų kalbama apie respublikos kaip „atnaujintos TSR Sąjungos narės“ statusą“¹². M. Gorbačiovas prasimanė? Nemanau. Matyt, tas mokslininkas buvo R. Pavilionis, kuris artimai bendravo su A. Brazausku ir asmeniškai pažinojo I. Frolovą. Bet kas jam suteikė įgaliojimus vesti derybas? V. Landsbergis? Daugiau negu abejotina. Jis niekad neįjautė R. Pavilioniui simpatijų ir su juo nebendravo. LKP CK vadovybėje toks klausimas nebuvo svarstomas (tuomet aš priklausiau LKP CK vadovybei). Jeigu taip, vadinas, bandė derėtis su Maskva pavieniai LKP CK veikėjai, neturėdami tam įgaliojimų. Jeigu iš tikrųjų buvo taip, kaip rašo M. Gorbačiovas, toks šių veikėjų elgesys tolygus valstybės išdavystei.

¹² M. G o r b a č i o v a s, Gyvenimas ir reformos, *Lietuva pasaulio galingųjų akiratyje (1988–1991)*, Vilnius, 2005, p. 21.

LKP transformavosi į LDDP. Į tarybą buvo išrinkta nemažai sąjūdininkų. Pirmininko pavaduotoju tapo Kęstutis Jaskelvičius¹³. Tada slapto balsavimo metu aš gavau daugiausia balsų, tai yra daugiau negu A. Brazauskas. Situacija iš esmės pasikeitė po LDDP pergalės 1992 m. Seimo ir prezidento rinkimuose. Buvusių vyriausybių šalininkai tragiškai pralaimėjo. Priežastys gana suprantamos: nevykusios ekonominės ir socialinės reformos. Čia ne vien blogos valios pasireiškimas (vyriausybei negali vadovauti asmenys, neturintys jokios administracinio darbo patirties).

Adolfui Šleževičiui¹⁴ tapus Lietuvos Respublikos ministru pirmininku ir LDDP Tarybos pirmininku, LDDP pradėjo vaduotis nuo sąjūdiečių, į ją stojo buvę LKP nariai, kurie partijos skilimo metu iš jos buvo pabėgę. A. Šleževičiaus aplinkoje atsirado būrys buvusių M. Burokevičiaus bendraminčių bei kitokių neaiškių asmenų. Prasi-dėjo LDDP ir jos frakcijos byrėjimas: dalis patys pasitraukė, dalis papildė LSDP gretas, kitus pašalino. Viena iš pirmųjų aukų – K. Jaskelvičius. Dėl nepritarimo A. Šleževičiaus nesocialdemokratinei politikai, jo bičiulystei su neaiškiais verslininkais K. Jaskelvičius atsistatydino iš Seimo Biudžeto ir finansų komiteto pirmininko pareigų, tačiau nesiliovė kritikavęs A. Šleževičiaus politikos. K. Jaskelvičius buvo pašalintas iš LDDP. Tai atsitiko žmogui, kuriuo A. Brazauskas didžiudavosi, sakydamas: „žiūrėkit, kokie žmonės pas mus ateina...“

Aš negalėjau surasti įtikinamo atsakymo, kodėl įvedant litus buvo būtina nusavinti žmonių indėlius, juk latviai ir estai surado švelnesnį variantą. Nors nesu ekonomistas, jaučiau, kad bankų krizė tyvuliavo ore. Norėjau gauti įtikinamesnį atsakymą nei A. Šleževičiaus, A. Brazausko – iš Lito komiteto narių. A. Šleževičiaus vyriausybės veikla nieko bendra neturėjo su LDDP rinkimine programa. Tai buvo priežastys, kurios paskatino mane pereiti į LSDP. Taip palaipsniui LDDP gretose faktiškai neliko LKP atsiskyrimo nuo TSKP iniciatorių. A. Šleževičiui ir Co tapo nereikalingi ir buvę eiliniai TSKP nariai, kurie kritiniu momentu buvo nepriklausomoje LKP. Maloniau girtis: „mes nauja partija...“, pamirštant, ant kokių pamatų ji susikūrė.

Niekad nesirasiau A. Brazausko biografijoje. Maniau, kad jis atliko pozityvų vaidmenį mūsų istorijoje (jis pirmasis atkurtos valstybės prezidentas). Sudėtingiau pozityviai vertinti jo premjerystės laikotarpį, kada į pirmą planą pradėjo lįsti jo asmeniškai interesai. Pakako nepritarti neaiškioms jo užkulisinėms koalicijoms su Darbo

¹³ Ekonomikos mokslų daktaras K. Jaskelvičius anksčiau LKP nepriklausė, 1992 m. buvo išrinktas Lietuvos Respublikos Seimo nariu, tapo Biudžeto ir finansų komiteto pirmininku. Dabar yra Lietuvos socialdemokratų sąjungos pirmininko pavaduotojas.

¹⁴ Eilinių buvusį LKP CK funkcionierių A. Šleževičių Prezidentas A. Brazauskas 1993 m. kovo mėn. pasiūlė Ministru Pirmininku. Man šis asmuo anksčiau nebuvo žinomas, todėl jo kandidatūrai neprieštaravau, kai jis buvo siūlomas ir LDDP pirmininku. Tik vėliau sužinojau, kad jis artimai bendravo su platformininku Stanislovu Giedraičiu.

partija, pastebint, kad prieš rinkimus ir pats A. Brazauskas atmetė tokios koalicijos galimybę, tada jis ir atsiskleidė. Nemanau, kad čia asmeninis konfliktas. Aš niekad nieko A. Brazausko neprašiau, todėl vargu ar kas galėtų mane įtarti asmeniškumu.

2005 m. kovo 15 d. A. Brazauskas „Ryto garsų“ studijoje pratrūko: „Ir kai jis (Genzelis – ELTA) buvo Vilniaus universiteto partkomo sekretorius – tada sunkiai gyveno visa inteligentija, sunkiai gyveno akademikas Jonas Kubilius... Šitas jo bolševizmas visą laiką gyvenime taip prasiskverbia“. A. Brazauskas, kaip LKP CK sekretorius, turėjo žinoti, kad iki Sąjūdžio niekuomet ne tik sekretoriumi, bet ir jokio partinio komiteto nariu nebuvo. Nuolat iš partinių ideologų gaudavau pylos už revizionizmą, nuolaidas nacionalizmui. Kaip neprisiminsi, ką apie mane rašė A. Brazauskas 1992 m.: „Vienas iš mano konkurentų iš pradžių buvo aktyvus sąjūdininkas profesorius Bronius Genzelis, su kuriuo paskui nuolat darniai bendravome ir Lietuvos Parlamente, ir LDDP. Tai labai pažangus žmogus“¹⁵. Tos pačios nuomonės apie mane A. Brazauskas ir 2004 m.¹⁶ Kas pasikeitė? Negi pasikeitė mano biografija? Pasijutau mauru... Kaip čia neprisiminsi F. Nietzsche: „vargas tam, kas turi sąžinę! Juk niekas nenori būti kam nors skolingas...“

Galbūt A. Brazauskas prisiminė TSRS Aukštojo mokslo ministerijos ir specialaus vidurinio mokslo ministerijos nepasitenkinimą mano mintimis, išdėstytomis TSRS Švietimo ir mokslo darbuotojų suvažiavime, supainiojo su Lietuvos inteligentijos nepasitenkinimu? O gal jo pašamoneje slypėjo G. Zimano išpuoliai ir juos palaikė Lietuvos inteligentijos nuotaikomis? Galbūt?..

1988 m. gruodį vyko TSRS Švietimo ir mokslo suvažiavimas, kurio delegatu buvau. Suvažiavime pasisakiau prieš prievartinį karinio parengimo, TSKP istorijos, komunizmo teorijos ir ateizmo dėstymą. Tą mano kalbą palankiai sutiko dalis delegatų, tačiau ja pasipiktino ministras. Gal jis ir paskambino A. Brazauskui. Kad manim galėtų skūstis rektorius J. Kubilius, daugiau negu abejotina. Pirma, mano būsimos kalbos tekstas buvo suderintas ne tik su sąjūdininkais, bet ir su rektorium. Antra, būdamas universiteto LKP komiteto sekretoriumi, visiškai nesikišau į universiteto darbą.

Anksčiau aš, kaip ir kiti sąjūdininkai bei disidentai, buvau reikalingas. Dabar laikai pasikeitė jo naudai. A. Brazauskas atsiskleidė. Jis turbūt pamiršo, kaip manimi ir kitais dangstėsi, kai iškilo pavojus LDDP egzistencijai. Iki šiol negirdėjau nė vieno iš to meto opoziciškai nusiteikusio asmens kokių nors priekaištų dėl savo praeities¹⁷.

¹⁵ Ten pat, p. 44.

¹⁶ A. B r a z a u s k a s, *Apsisprendimas (1988–1991)*, p. 98.

¹⁷ Manyčiau, apie mano santykius su buvusiu režimu nemažai esama prisiminimų bei tos veiklos vertinimų, visų pirma: V. K l u m b y s, Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios saviraidos pradžia Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, 2(12), p. 179–208; „Progros susitikti su filosofija susilaukiau...“ (Antaną Rybelį kalbina Gediminas Mikeraitis), *Knygų aidai*, 2004, Nr. 4, p. 4–11; V. Z a b o r s k a i t ė [įvadinis žodis], Bronislovas Genzelis, *Kelias į 1918 metų Vasario 16-ąją*, Vilnius, 2005, p. 6–7 ir kitų prisiminimai bei vertinimai.

Daug diskutavau su LDDP uždraudimo šalininkais, įrodinėčiau, kad to negalima daryti, nes pavojaus akivaizdoje mes dauginsime savo priešus. Tiesiai klausdavau, negi mane laikote Lietuvos priešu? Išgirdavau, kad manim pasitikima. Atrodo, buvau suprastas, nors gatvėse buvau puolamas. Esu tikras, kad jeigu 1991–1992 metais būčiau kitos nuomonės, tai yra pritarčiau LDDP uždraudimui, ko gero, ji būtų uždrausta.

Dabar apie A. Brazauską susibūrė buvę LKP CK instruktoriai, kurie tvirtai įsisavinę: jeigu nori išlikti, besąlygiškai klausyk savo patrono ir pulk kiekvieną, kuris kuo nors jam nejtiko. Puldamas nesiskaityk su žodžiais. Stalinas mėgdavo sakyti: jeigu yra penki procentai tiesos, galima sudaryti bylą. O kai nėra tų penkių procentų? A. Brazauskas praėjo šią mokyklą.

Nemanau, kad A. Brazauskas kada nors buvo Lietuvos valstybingumo priešas – jis klasikinis konformistas. Jam buvo baugu rizikuoti. Svarbiausias klausimas: kokia man iš to nauda? Truputį visi buvome konformistai (nekonformistai žuvo miške arba supuvo kalėjimuose). Kas būtų likę iš tautos, jeigu visi būtų pasukę tuo keliu ir žuvę neperspektyvioje kovoje? Galbūt tai noras pasiteisinti ar troškimas išlikti ir laimėti.

Problema kita: dabar A. Brazauskas pasijuto visagaliu ir galįs išsakyti, kas visus nepriklausomybės metus jam gulėjo ant širdies. „Proletariato diktatūros“ nostalgija ir pasibaisėjimas visa kuo, kas susiję su Sąjūdžiu. Anksčiau stigo drąsos apie tai viešai prabilti. Dabar pasijuto esąs olimpe, net pamiršo, kada tapau LKP Vilniaus universiteto komiteto sekretorium. Supratau, kodėl A. Brazauskui V. Babičevas labai baisus žmogus¹⁸ (V. Babičevas, susitikęs su sąjūdininkais, pareiškė: „pasirodo jūs ne tokie baisūs, kaip man apie jus kalbėjo LKP CK“). A. Brazauskas – įdomus Lietuvos politinio gyvenimo fenomenas. Jis niekuomet nebuvo kokio nors judėjimo pradininkų gretose. Bet jeigu tas judėjimas įgudavo pagreitį ir žadėjo geras perspektyvas, A. Brazauskas ne tik atsidurdavo jo gretose, bet vaizdavosi, esą buvęs prie jo ištakų.

Nomenklatūra – tai sistema, kurioje normalus žmogus negalėjo išsilaikyti. Grybautojai žino, kad yra daugybė nenuodingų grybų, bet jeigu jie auga užkrėstoje dirvoje, jie sugeria visą bjaurastį ir tampa nuodingais. Nomenklatūrininkas nemąsto – jis veikia. „Reikia“ klauptis ir dėti vainiką prie V. Lenino paminklo, klaupiasi. Pasikeitus laikams, demonstruoja savo pamaldumą. Reikia smerkti A. Solženicyną, D. Sacharovą – smerkia, jam visai nerūpi už ką. Reikia smerkti rezistenciją, smerkia. Svarbu *reikia*... Man taip naudinga. Kodėl? Toks klausimas nekyla. Čia ir atsiskleidžia nomenklatūrininko mentalitetas. A. Brazauskas čia ne išimtis. Žmogus, išėjęs šmeižto ir melo mokyklą, negalėjo tapti kitoks ir laisvoje Lietuvoje. Čia ne A. Brazausko ar kurio nors kito vieneto problema, o visų, kurie ištisus dešimtmečius ištikimai tarnavo okupaciniam režimui. Sunku išsivaduoti iš praeities. Bet jie ir toliau trokšta išsilaikyti aukštojoje, nes tik taip galima užsitikrinti savo gerovę. Manau, jie ir okupantams tarnavo ne iš įsitikinimo, bet dėl tų pačių motyvų, dėl kurių ir šiandien siekia išlikti paviršiuje.

¹⁸ A. B r a z a u s k a s, *Apsisprendimas (1988–1991)*, p. 52.